

DUHOVNO OČINSTVO
STARCA ZOSIME U ROMANU
F. M. DOSTOJEVSKOG
»BRAĆA KARAMAZOVI«

FRANO MUSIĆ

Av. Gojka Šuška 2
10040 Zagreb

Primljeno: 16. 9. 2004.

Pregledni članak

UDK 248.14:82

244

Sažetak

Autor opisuje duhovno vodstvo (očinstvo) s posebnim osvrtom na lik starca Zosime u romanu »Braća Karamazovi« F. M. Dostojevskog. Na početku podsjeća kako je duhovno vodstvo poznato već u prvim stoljećima Crkve te postoji sve do danas. Duhovni vođe starci prisutni su stoljećima u Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Iskazuju se svojom istinskom duhovnošću, poznavanjem Božje riječi i ljubavlju prema Bogu i bližnjemu. Starac Zosima u romanu »Braća Karamazovi« prikaz je uzornog duhovnog vođe, starca. Autor analizira njegov lik u romanu, njegove duhovne pouke i razgovore, odnos prema ljudima te napose prema Aljoši Karamazovu.

Ključne riječi: duhovno očinstvo, duhovni vođa, »Braća Karamazovi« F. M. Dostojevskog, starac Zosima

0. UVOD

Duhovno vodstvo jedan je od najdjelotvornijih načina da pojedinac sazna istinu o sebi pred Bogom i pred drugim ljudima.¹ Ono na različite načine postoji gotovo u svim religijama. Tako u hinduizmu postoje *guru*, koji upućuju u tajne odricanja, a u japanskom zen-budizmu *ršiji* poučavaju kako postići prosvjetljenje. Islamski učitelji *sufiji* vode k iskustvu sjedinjenja s Bogom, dok u židovstvu *cadici* usmjeravaju ljude kako će svoje misli uzdići iz ovozemaljskoga prema nebeskom, vječnom životu.

Kršćanska, pak, predaja poznaje duhovno vodstvo već od početka prvih zajednica, i to pod nazivom *duhovni oci*. Čini se da taj naziv vuče korijen iz drevnog običaja da učenik učitelja smatra svojim »ocem«. Već krajem II. stoljeća sv. Irenej piše: »Kad jedan čovjek prima pouku s usta

drugoga, naziva se sinom onoga koji ga poučava, a ovaj se naziva njegovim ocem.«² Klement Aleksandrijski prvi preporučuje pokorniku neku vrstu duhovnog vođe, čija mu pomoć u molitvi i opomene mnogo pomažu.³ To će u praksi istočnih crkava igrati posebnu ulogu. Istočne crkve, naime, imaju vrlo dugu i bogatu tradiciju duhovnog vođe koji se nazivao *starac*, i premda se njegov oblik mijenjao, uloga i cilj su ostali isti: pomoći čovjeku da se odjene duhom i srcem Isusa Krista, pod vodstvom Duha Svetoga (Fil 2, 5).⁴

¹ Usp. »Duhovno vodstvo«, u: *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split 1998, str. 216.

² *Ad. haer.* 4, 41, 2. Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I. sv., Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976, str. 8.

³ Usp. H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, I. sv., Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972, str. 369.

⁴ Usp. »Duhovno vodstvo«, nav. izd., str. 216.

1. DUHOVNO OČINSTVO

1.1. *Duhovno očinstvo kod crkvenih otaca*

Monastička predaja prvih stoljeća svjedoči o nenadomjestivoj ulozi *staraca*. Riječ je, dakako, o duhovnim vođama koji su novopridošle monahe uzimali pod svoje skrbništvo i vodstvo. Poučavali su ih raznim izrekama za koje se držalo da su proštva, a novopridošli su monasi, na svom putu usavršavanja, bili obvezatni od njih tražiti savjete. No najvažnije je svakako to da su *starci* nastojali odgajanike poučavati više primjerom vlastita života nego riječima. Svetost života pojedinog *starca* glavni je kriterij za razlikovanje među *starcima*.

Izraz *starac* nipošto ne znači da je on i dobnobno trebao biti stariji. *Starac* je mogao postati onaj monah koji je tijekom solidnog mladenačkog iskustva pod vodstvom drugog *starca*, kroz studij i praksu Svetih pisama, primio darove »raspoznavanja duhova« i »duhovnoga znanja«, tj. intimno i živo poznavanje riječi Božje, te je tako postigao autentičnu moralnu zrelost, stekao bogato osobno iskustvo, upoznao teoretski i praktično nauk otaca. Tim duhovnim procesom ponirao je u umijeće razlikovanja podrijetla i značenja mnoštva misli i želja koje salijeću ljudsko srce, da bi stekao kreposti i iskorijenio mane. Na takav način *starac* je postao zreo, kadar i osposobljen podučavati druge i okružiti se učenicima željnim da od njega prime svetu baštinu monastičke predaje.⁵

Starci redovito nisu bili svećenici, a ni upravitelji samostana ili monaških središta. Od njih se zahtijevalo da budu istinski duhovni. Biti duhovan značilo je primanje Duha Svetoga nakon duge kušnje i borbe, kroz asketski život. Savršen je bio samo onaj tko je bio uistinu »duhovan« i »nositelj Duha« (*pneumatophoros*).

Na tome se gradi prokušana vrijednost koja se pridijevala riječi *starci*. Samo »nositelj Duha« mogao je Duha priopćiti učenicima i tako rađati duhovne sinove.⁶

S njima, ili blizu njih, živjela su »braća« i »novaci« – oni koji su još bili u tijeku proučavanja života. Novaci su stalno trebali nadzor staraca i živjeli su s jednim od njih da bi ih on usmjeravao riječju i primjerom. Braća su živjela sama, ali su povremeno odlazila k obližnjem starcu po savjet.⁷

Temeljni stavovi »duhovnih očeva« jesu ljubav prema Bogu i prema bližnjemu s darom »razlučivanja duhova« koji im omogućava da vode i savjetuju svoje učenike. Svi koji se prepuste tom vodstvu, koji ih prihvaćaju kao očeve, obdareni su njihovom dobrotom i milosrdem. Njihova se ljubav, međutim, nije ograničavala samo na one koji tek stupaju u monahe, nego su, naprotiv, često pomagali svima u potrebi.

Tješiti, hrabriti, nastojati da se grešnik oslobodi krivnje i nastavi ispravnim putem – njihovo je temeljno nastojanje.

Onima koji nisu dobili dar razlučivanja (*diakrisis*) potrebno je duhovno vodstvo i trebaju se potpuno otvoriti *starcima* koji su taj dar primili.

Nije dovoljno samo izreći svoje pogreške, grijehe, nego i misli, nagnuća, sugestije, unutarne podražaje (*logismoí*). Tako Antun Pustinjak govori da se treba otvoriti svom *starcu* i otkriti mu koliko je koraka načinio i koliko je vode popio tijekom dana.

Ja o onima koji su otklanjali duhovno vodstvo i koji nisu bili iskreni svojim *starcima*, jer su sigurno srljali u iluzije, pretjeranosti i kobne zablude. Antun je jednom morao primijetiti: »Vidio sam monahe koji

⁵ *Isto.*

⁶ *Isto.*

⁷ Usp. T. MERTON, *Mudrost pustinje*. Izreke pustinjaških otaca četvrtog stoljeća, U pravi trenutak, Đakovo 1996, str. 24.

su nakon velikih napora pali i izgubili razboritost, jer su se pouzdali u svoja djela i zanemarili onu zapovijed koja nalaže: 'Pitaj oca svoga pa će ti kazati'.⁸

Susreti s »duhovnim ocima« doista nas mogu impresionirati kratkoćom i jasnoćom izražavanja. Vladalo je uvjerenje da sam Bog nadahnjuje riječi *starcima* i da on po njima govori. Stoga su se morali kloniti prevelike opširnosti, površnosti i lakoumnosti. Onaj tko je išao *starcu* ili »ocu« po savjet, morao je s najvećim poštovanjem prihvatiti njegov odgovor kao da je riječ o proroštvu.⁹

Kad bi izreke poprimile nejasan ili zagonetan oblik, bilo bi ponekad dopušteno tražiti pojašnjenje; ali i to je trebalo biti jezgrovito.¹⁰

1.2. *Ruski starci*

Od početka 18. do početka 20. stoljeća provlači se Rusijom crta mistične obnove koja je pod znakom *staraštva*. Stari samostan iz Optine sve se više razvijao u središtu pokreta iz kojega su izašli najznačajniji *starci* – visokoobrazovani, tako da je upravo Optina magnetski privlačila rusku inteligenciju. Starac Amvrosije iz Optine bio je uostalom uzor za lik starca Zosime u djelu »Braća Karamazovi« F. M. Dostojevskoga.¹¹

Povijest *staraštva* u Rusiji seže sve do najranijih vremena istočnoga redovništva. Ruski su *starci*, puni dobroćudnosti i ljudskosti, bili vrlo bliski narodu. Govor im je bio vrlo kratak, katkada vrlo opor s puno humora, riječi često zagonetne i neuobičajene.

Oni su bili vrhunac u povijesti ruske duhovnosti. *Starci* su učili ruski narod »da vidi nebo iznad kupola veličanstvenih katedrala«, to znači da se oslobodi obredništva i formalizma, kako bi započeo unutar-nji život. Oni su mu nastojali usaditi poniznost, spremnost da oprašta i sposobnost

samosvladavanja. Zaista su bili odgajatelji naroda... od kojih je on primao vjersko obrazovanje. Utjecaj tih ljudi, koji su u neku ruku živjeli kao individualisti, izvan okvira obična klera, bio je i ostao neizmjeran. On je bio daleko veći nego utjecaj ostalih svećenika i kaludera.

Ruski *starci* nisu nikada bili zvučno neprobojnim zidovima odvojeni od svijeta, njegovih muka i nevolja. Vrata njihovih ćelija bila su uvijek otvorena svima onima što su trpjeli i molili za pomoć. Oni su »vladali svijetom«, ali nisu bili »od ovoga svijeta«. »Starac otvara čovjeku oči za nebesku stvarnost, uči ga gledati 'gore'.«¹² Ali nisu samo tješili, ohrabrivali, ozdravljali, vodili, usmjeravali mase koje su im dolazile, oni su na sebe preuzimali sva trpljenja kršćanskoga svijeta. Bili su srce žive Crkve, iako se činilo da su na periferiji službene, hijerarhijske Crkve.

Cijelo jedno stoljeće postojala je začuđujuća duhovna komunikacija između vjerničkoga naroda i *staraca*. Čim bi nastala kakva očajna situacija, odmah bi im pisali, dolazili, katkada pješice prevaljujući stotine kilometara, kako bi od njih primili blagoslov, čuli riječ koja preporada, savjet što rješava problem ili riječ koja ozdravlja fizički ili moralno. Ti su mudraci bili više nego jednostavni (seoski) »iscjelitelji« duša, jer im je njihova moć, koja se činila magičnom na empirijskoj razini, dolazila izravno od naučavanja evanđelja i od onoga što je rečeno o daru proroštva i moći da se čine

⁸ *Apoptbegmata*, Antun 37.

⁹ Usp. T. Z. TENŠEK, *Povijesne i teološke odrednice kršćanskog asketizma*, u: »Ljudima prijatelj«, 3/2001, 19-26.

¹⁰ Usp. T. Z. TENŠEK, *Duhovno očinstvo kod crkvenih otaca*, u: »Posvećeni život« 2[10]/2001, 34.

¹¹ Usp. G. i T. SARTORY, *Majstori puta u velikim svjetskim religijama*, U pravi trenutak, Đakovo 1994, str. 78.

¹² Usp. *isto*, str. 80. i 81.

čudesna. Njihova duhovna avantura jasno pokazuje da je karizma nad karizmama, s onu stranu posebnih karizmi, Ljubav, zahvaljujući kojoj je sve savršeno i vječno.¹³

Ljudi se nisu nadali da će u *starca* naći samo savjet i pomoć, već su očekivali razna čuda – da život na zemlji bude odraz onostranosti – tako da duhovno ne bude nešto u što se samo vjeruje, već da se može stvarno iskusiti. Jer učenik ne traži u svoga učitelja najprije pouku, već iskustvo. A i narod što hrlji onamo želi manje čuti propovijed o božanskim stvarima, a mnogo više doživjeti božansko; on želi vidjeti božansko u živoj ikoni *starca*.¹⁴

2. STARCI U DJELU

»BRAĆA KARAMAZOVI«

2.1. *Starci*

Nakon što je Aljoša, najmlađi sin Fjodora Karamazova, inače glavni lik romana, stupio u manastir, Dostojevski započinje govor o *starcima*, napose o *starcu* Zosimi, i taj se govor sudbonosno provlači kroz cijelu prvu knjigu i početkom druge. Iako tvrdi da se »ne osjeća dosta mjerodavan i jak« progovoriti o tome što su uopće *starci* u manastirima, iz onoga kako ih opisuje lako se može iščitati da je uvelike poznavao *starce* i njihov život u manastirima. Pišući svoja djela, Dostojevski je znao i po nekoliko godina promatrati i proučavati svoje buduće likove. Sam kaže kako je za neka poglavlja iz ovoga romana tri godine pravio bilješke, a potom ih bacio te ponovno pisao. Odlazio je i u manastire i pomno bilježio dojmove i spoznaje o ljudima i njihovom životu. U svom *Dnevniku* iz 1877. bilježi kako je o *starcima* čuo u narodu koji je s poštovanjem o njima pripovijedao.¹⁵ Stoga ne čudi da je s malo riječi izrekao upravo ono bitno o *starcima*.

Dostojevski kaže da se u ruskim manastirima *staraštvo* pojavilo tek prije stotinjak godina, a da na Istoku, »osobito na Sinaju i Atosu¹⁶«, postoji već više od tisuću godina. Premda je u Rusiji *staraštvo* postojalo u najranija vremena, zbog raznih nevolja, tatarskoga ropstva, a posebice zbog prekida s Istokom nakon pada Carigrada, nestalo je i *staraca*, potpuno se na njih zaboravilo. Tek pred kraj 18. stoljeća Pajsije Veličkovski i njegovi učenici obnavljaju *staraštvo*. *Staraštvo* je opet zaživjelo u Rusiji, unatoč raznim progonima, a posebno je procvatilo u čuvenom manastiru u Kozeljskoj Optini¹⁷. Taj se manastir proslavio upravo po *starcima*, jer ni po čemu drugom nije bio glasovit, »u njemu nije bilo ni moći svetih ugodnika niti su se u njemu pojavljivale čudnovate ikone«¹⁸, a nije imao ni nekih povijesnih zasluga i djela. Nakon kratkoga povijesnog dijela, Dostojevski prelazi na srž ove ustanove – definira *staraštvo*:

»Šta je dakle *starac*? *Starac* – to je onaj koji uzima vašu dušu, vašu volju u svoju dušu i u svoju volju. Kad izaberete *starca*, vi se odričete svoje volje i predajete svoju volju u potpunu poslušnost, s potpunim samoodricanjem. To iskušenje, tu strašnu školu života prima onaj, koji se zavjetovao dobrovoljno i koji se nada da će poslije dugog iskušenja pobijediti sama sebe, ovladati sobom u tolikoj mjeri da će najzad moći dostići, poslušnošću za čitava života, potpunu slobodu, to jest slobodu od sama se-

13 Usp. M.-M. DAVY, *Enciklopedija mistika*, I. sv., Naprijed, Zagreb 1990, str. 332.

14 Usp. G. i T. SARTORY, *Majstori puta u velikim svjetskim religijama*.

15 Usp. F. M. DOSTOJEVSKI, *Dnevnik pisca 1877*, Partizanska knjiga, Beograd 1982, str. 82.

16 Sveta gora na poluotoku Halkidici u Grčkoj.

17 Poznati manastir u Kaluškoj guberniji gdje su »starci« odgajali i poučavali mlade monahe.

18 F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, Znanje/Zora, Zagreb 1975, str. 34.

be, i izbjeći sudbinu onih koji su proživjeli sav život a da sebe u sebi nisu našli. Pronalazak taj, to jest *staraštvo*, nije teoretske prirode, nego je na Istoku nastao iz prakse, sada već tisućgodišnje. Dužnost prema starcu nije isto što i obična 'poslušnost', koja je oduvijek postojala i u našim manastirima. Pod tim se razumijeva vječno ispovijedanje starcu svih onih koji su svezani s onim koji ih je svezao.«¹⁹

Da bi što jače izrazio predanost starcu kojega iskušenik izabere, Dostojevski navodi dvije priče, prva je legenda, o poslušnicima koji nisu izvršili ono što je od njih *starac* zahtijevao. Prvi nije izvršio pokoru koju mu je *starac* naložio da učini, nego je otišao u drugi manastir, gdje je poslije velikih pobožnih djela pretrpio i mučeničku smrt za vjeru. Kad su ga htjeli sahraniti, nisu mogli jer je »narušio i napustio poslušnost svog *starca* te da mu zato bez *starčeva* odriješnja ne može biti oprosteno, uza sva njegova velika i sveta djela. A kad ga je *starac*, koga su dozvali, razriješio poslušnosti, onda su ga tek mogli sahraniti.«²⁰

Drugi se događaj zbio na Atosu. *Starac* je jednom monahu zapovjedio da napusti Atos »koji je on zavolio svom dušom kao svetinju i tiho pristanište te da ode najprije u Jeruzalem da se pokloni svetim mjestima, a onda natrag u Rusiju, na sjever, u Sibiriju.«²¹ Monah ožalošćen otide u Carigrad patrijarhu i zamoli ga neka ga odriješiti poslušnosti. Ovaj mu odgovori da na zemlji ne postoji vlast koja bi ga mogla odriješiti poslušnosti koju mu naloži *starac*, jedino vlast samog *starca* koji mu je to zapovjedio.

Upravo zbog krivog tumačenja bezgranične vlasti *staraca* u pojedinim slučajevima, *staraštvo* je na svom početku i bilo proganjeno. No ubrzo je narod *starce* zavolio i neobično poštovao. K njima su u manastir dolazili od običnih pa sve do najuglednijih ljudi, povjeravali im svoje grijeh, pat-

nje, sumnje, tražeći od njih savjet i pouke.

Dostojevski naglašava i drugu stranu ove ustanove, do koje može doći ako nije utemeljena na istinskoj ljubavi prema Bogu i ljudima:

»Istina je, doduše, i to da se to prokušano i tisućgodišnje sredstvo za moralni preporod čovječji iz ropstva u slobodu i za njegovo moralno usavršavanje može prometnuti u dvosjekli mač, te ponekog dovesti ne do smjernosti i konačnog vladanja samim sobom, nego, naprotiv, do same sotonске oholosti, to jest do okova, a ne do slobode.«²²

Likovi monaha koji su mrzili *starca* Zosimu, jedino zbog zavisti prema njegovom svetačkom životu, zorno nam o tome svjedoče.

2.2. Starac Zosima

Starac Zosima predstavlja lik stvarnoga sveca, upravo onakva kakva je Dostojevski zamišljao, neki ga čak uspoređuju sa svetim Franjom Asiškim.²³ U romanu ga vidimo kao čovjeka duhovno zrela, s velikim iskustvom i poznavanjem života. On s izuzetnom sposobnošću proniče u najdublje tajne ljudske duše.²⁴

»O *starcu* Zosimi pričahu mnogi da je, primajući tolike godine sve one koji su mu dolazili da mu ispovjedu svoje srce i želje, tražili od njega savjeta i ljekovite riječi – u tolikoj mjeri primio u dušu otkrivanja, skrušenosti, priznanja, te je, na kraju, stekao takvu ostru pronicavost da je odmah,

¹⁹ *Isto.*

²⁰ *Isto*, str. 35.

²¹ *Isto.*

²² *Isto.*

²³ Usp. F. FEHER, *Pesnik antinomija*, Nolit, Beograd 1981, str. 222.

²⁴ Usp. N. LOSKIJ, *Ruska religijska filozofija i F. M. Dostojevski*, Partizanska knjiga, Beograd 1982, str. 228.

čim je pogledao u lice nepoznatoga koji bi mu došao, mogao pogoditi zbog čega je došao, što mu treba i kakve muke uznemiruju njegovu savjest, te je iznenađivao, zbušnjivao i ponekad nagonio u strah dječaka takvim poznavanjem njegove tajne, prije nego što je ovaj i jednu riječ progovorio.«²⁵

No Zosima se doista preobražava u moralnog učitelja tek onda kada se obračunao sa životom.²⁶

2.3. *Tko je zapravo starac Zosima?*

Iz *Uspomena* Ane Grigorjevne saznajemo kako je Dostojevski bio duboko potresen smrću trogodišnjeg sina Aljoše kojega je osobito volio. Najviše ga je tištalo što je dijete umrlo uslijed jakog napada epilepsije koju je od njega naslijedio.²⁷

Bojeći se za muževo krhko zdravlje, Ana je zamolila Vladimira Solovjova, koji ih je tada često posjećivao, da ga nagovori neka ode u manastir Optinu pustinju. I sama mu je to savjetovala jer mu to bijaše davna želja. Dostojevski je u optinskom manastiru tri puta razgovarao, dva puta nasamo, sa slavним *starcem* Amvrozijem koji mu je poslužio kao uzor za lik *starca* Zosime.

Ona piše: »Fjodor Mihajlovič se vratio iz Optine pustinje nekako smiren i znatno uravnotežen, i mnogo mi je pričao o običajima manastira, gdje je proveo dva dana i dvije noći.«²⁸

Razgovori sa *starcem* snažno su djelovali na Dostojevskog, tako da je mnoge njegove riječi doslovno upotrijebio u govoru *starca* Zosime.

»Iz onog što je Fjodor Mihajlovič govorio moglo se zaključiti koliko je dubok prorok i poznavalac ljudskih srdaca bio taj *starac* koga su svi uvažavali.«²⁹

2.4. *Starac Amvrozije*

Riječ je o najglasovitijem *starcu* iz Optine pustinje. Osim što je Dostojevskom

poslužio kao uzor za lik *starca* Zosime, on je također prototip oca Sergija u Tolstojevov istoimenoj pripovijesti. Prošao je sve uobičajene stupnjeve samostanskog života, a 1839. dospio je u Optino, kod *starca* Leonida, koji ga prije svoje smrti povjerava *starcu* Makariju. Amvrozije je bio vrlo bolehljiv te nije mogao slaviti liturgiju zajedno s ostalima ni biti na drugim zajedničkim molitvama.

Ostajao je u ćeliji napola ležeći. Mnogi su intelektualci dolazili kod njega tražiti blagoslov, jer bijaše veoma glasovit po svećtačkom životu. Ohrabrio je Dostojevskog poslije djetetove smrti, a Tolstoj ga je, mučen vjerskim sumnjama, tri puta posjetio i, kad je želio postati monahom, na putu za taj manastir je umro.³⁰

Starac Amvrozije imao je izvanredan dar vidovitosti te je mogao pronicati u dušu svima koji su mu dolazili. »Štoviše, *starac* je imao čudesan dar ozdravljanja, i da nije bilo revolucije 1917. g., bio bi, vjerojatno, kanoniziran.«³¹

3. POUKE I RAZGOVORI STARCA ZOSIME

Da bi uloga *starca* Zosime kao Aljošina »duhovnog oca« bila jasnija, svakako je potrebno naglasiti da je Aljoša živio sa *starcem* u njegovoj ćeliji. Budući da ničim nije bio vezan uz manastir, mogao je odlaziti i vraćati se kad god je zaželio. Ali on je osta-

²⁵ F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, str. 36.

²⁶ Usp. F. FEHER, *Pesnik antinomija*, Nolit, Beograd 1981, str. 222.

²⁷ Usp. D. M. DAČIĆ, *Dostojevski i savremenici*, u: »Pravoslavna misao« 21(1978)25, 152.

²⁸ A. DOSTOJEVSKI, *Uspomene II*, Prosveta, Beograd 1977, str. 89.

²⁹ *Isto*, str. 90.

³⁰ Usp. M.-M. DAVY, *Enciklopedija mistika*, I. sv., str. 331.

³¹ *Isto*, str. 332.

jao gotovo cijelo vrijeme jer ga je *starac* toliko zadivio da se od njega nije odvajao.

I kad bi mu *starac* naložio da ode pomoći ocu i braći, brzo bi posvršavao poslove i natrag se vraćao u iščekivanju da ga opet vidi. Pomno je motrio svaku njegovu gestu i upijao riječi koje bi izgovarao. Osobito snažan dojam na Aljošu je ostavljao *starac* kad je primao narod koji je dolazio primiti njegov blagoslov i »padao pred njim ničice, plakao, ljubio mu noge, ljubio zemlju na kojoj stoji, vapio«³².

Aljoša je duboko vjerovao u *starčevu* svetost, u to da se u njegovu srcu krije tajna preporoda, te da će nakon smrti donijeti veliku slavu svom manastiru. Znao je da ga narod voli, da pada ničice pred njim i plače od radosti kad ga ugleda jedino zbog njegova svetačkog života, »da smjerna duša ruskog seljaka, ispaćena teškim poslom i bijedom, a osobito svakidašnjom nepravdom i svakidašnjim grijehom, kako svojim tako i tuđim, nema veće potrebe i utjehe nego pronaći svetinju ili sveca, pasti pred njega i pokloniti mu se«³³.

Mnogi su monasi također govorili da je Zosima svet, bili su mu »odani gotovo fanatički«, mada je bilo i takvih koji su ga mrzili i zavidjeli mu.

U poukama i razgovorima, kao i u ostalim njegovim romanima, uočava se piščeva zaokupljenost čovjekom. Njegova pozornost je usredotočena samo na ljude, s njihovim duhovnim sklonostima i osjećajima.³⁴ U svojim likovima razotkriva njihovu usmjerenost na dobro ili na zlo.

3.1. *Zosimin razgovor s Aljošom*

Iako se *starac* vrlo rijetko obraćao Aljoši kako bi ga savjetovao, primjerom je svoga života duhovno usmjeravao svoga iskušenika. Tu je životnu školu Aljoša mogao najbolje iskusiti u Zosiminim poukama i savjetima koje je upućivao monasima i na-

rodu. *Starac* zadivljuje jednostavnošću i iskrenošću u pristupu ljudima i problemima koji ih tište, otkrivajući njihov pravi izvor.

Po povratku u čeliju, nakon napornog razgovora s Karamazovima, *starac* Zosima savjetuje Aljoši neka napusti manastir i ode u svijet. Naime, *starac* je dobro uočio svu bijedu i razdor koji vladaju u njihovoj obitelji. No svakako je najvažnija spoznaja da je naslutio kako će se u toj obitelji dogoditi zločin. On se zato do zemlje i poklonio Aljošinom bratu Dmitriju, jer zna kakve ga patnje očekuju zbog optužbe za ocoubojstvo koje nije počinio. Aljošu upućuje da bude uz obitelj, jer je njima kudikamo potrebniji:

»Odlazi, dragi, odlazi, meni je Porfirij dovoljan, a ti se požuri. Ondje si potreban, idi (...) Ondje si potrebniji. Ondje nema mira. Poslužiti ćeš i biti od potrebe. Ako se podignu bjesovi, čitaj molitvu. I znaj, sinko (*starac* je volio da ga tako naziva), od sad nije tvoje mjesto ovdje. Zapamti to, mladiću. Zauvijek otidi. (...) Zasad ti nije ovdje mjesto. Blagoslivljaj tvoj veliki zadatak u svijetu. Mnogo ćeš još putovati. I oženit ćeš se morati, svakako ćeš morati. Sve ćeš morati podnijeti, dok se opet ne vratiš. A posla će biti mnogo. Ali ja ne sumnjam u tebe, zato te šaljem. S tobom je Krist. Sačuvaj ga, i on će tebe sačuvati. Bijedu ćeš vidjeti veliku, i u toj bijedi bit ćeš sretan.

Evo ti savjeta: u bijedi traži sreću. Radi, neumorno radi. Moje sadašnje riječi zapamti, jer, iako ću još govoriti s tobom, ne samo dani već i sati su mi odbrojani.«³⁵

Aljoša nije znao što je značilo *starčevo* klanjanje pred njegovim bratom Dmitrijem, ni zašto mora napustiti manastir. Ali

³² F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, str. 37.

³³ *Isto*.

³⁴ Usp. N. BERDJAJEV, *Tragedija i svakodnevnica*, Logos, Beograd 1997, str. 6.

³⁵ F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, str. 88.

znao je da mora poštivati *starčevu* odluku, mada je želio svim srcem ostati uza nj, jer nikako nije mogao zamisliti svoj život bez *starca* kojega je osobito zavolio. Zosima mu odmah ne razjašnjava što znače njegove riječi i poklon, ali otac Pajsije mu poručuje: »U vašoj će se obitelji zbiti taj zločin. Krv će pasti između tvoje braće i tvog bogatog oca. I, eto, otac je Zosima i lupio čelom za svaki slučaj. A poslije, kad se dogodi: 'Ah, ta to je sveti *starac* zaista prorekaao', premda, kakvo je u tom proročanstvo što je on lupio čelom?«³⁶

Kad se Aljoša neposredno pred samu *starčevu* smrt vraća u manastir, jer mu je tako zapovjedio, Zosima mu otkriva što ga čega u njegovu životu u svijetu:

»Ovo je moje mišljenje o tebi: izići ćeš iz ovih zidova, a u svijetu ćeš biti kaluder. Mnogo ćeš imati protivnika, ali i sami tvoji neprijatelji voljet će te. Mnogo će ti nesreće donijeti život, ali zbog njih ćeš biti sretan i blagoslivljat ćeš život. A i druge ćeš nagnati da te blagoslivljaju – što je najvažnije.«³⁷

Aljoša je duboko uvjeren u sve što je *starac* rekao. Razumio je da ga šalje u svijet kako bi što bolje iskazao djelotvornu ljubav, o kojoj je njegov »duhovni otac« često govorio.³⁸

Potom *starac* Zosima monasima otkriva kako je Aljošu zavolio jer ga je podsjećao na njegova starijeg brata koji je umro u sedamnaestoj godini.

3.2. Pouke i savjeti starca Zosime

Premda bi se pouke i razgovori mogli podijeliti na one upućene narodu i one upućene monasima, a svaka od tih pouka i razgovora pojedinačno opisati, to je nemoguće učiniti u ovakvom kratkom radu. No ne smije ih se jednostavno zaobići i ispustiti. U tim se, naime, poukama i razgovorima na osobit i izravan način zrcali uloga i lik *starca* Zosime.

Zadivljuje način i lakoća kojom *starac* pristupa ljudskim problemima i nudi rješenja za naizgled nerješivo. Životna zbilja ostaje i dalje nepromijenjenom, ali se u duši nešto zbilo: budi se temeljno pouzdanje u Boga te iz korijena bića kipti nova snaga. Zato Zosima može čuti ženin odgovor: »Idem, rođeni, na tvoju riječ idem. Srce si mi razumio.« To temeljno pouzdanje izvire i širi se na cijeli život, na sva zbivanja i stanja.³⁹

Pouke pak upućene monasima zaista su pravi biseri neprocjenljive vrijednosti. Čak je i sam Dostojevski od cijeloga ovog romana najviše cijenio upravo ovaj dio pouka: »Mislim da nisam uspio izraziti ni desetiinu onoga što sam htio. Ipak tu šestu knjigu smatram za kulminaciju romana. Jasno je da pouke moga starca Zosime (ili, bolje reći, način na koji ih iznosi) pripadaju baš njegovu liku, tj. umjetničkom prikazu njegova lika. Imam potpuno iste nazore kao i on, ali kad bih ih osobno iznio, izražavao bih se drugim jezikom i na drugi način; on se, međutim, *nije mogao* izražavati ni drugim jezikom *ni u drugom duhu*, već jedino u ovom koji sam mu dao. Drugačije se ne bi ni mogao stvoriti umjetnički lik.«⁴⁰

Neki ovu šestu knjigu smatraju *labudim pjevom*, u kojem je Dostojevski »posljednji put izrekao svijetu sve ono što je držao za najvažnije u životu.«⁴¹

³⁶ *Isto*, str. 90.

³⁷ *Isto*, str. 314.

³⁸ Usp. A. M. SERĐUKOVA, *Koncepcija ličnosti u delima F. Dostojevskog*, Venac, Novi Sad 1933, str. 64.

³⁹ Usp. V.-B. JARAK, *Dostojevski u ozračju Kristova čovjekoljublja*, Teovizija, Zagreb 1999, str. 104. i 105.

⁴⁰ Njegovo pismo Časopisu u Moskvi. Usp. F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, sv. II, str. 499.

⁴¹ Usp. V. J. IVOŠEVIĆ, *Zapisi o duhovnom liku Dostojevskog*, u: »Pravoslavna misao« 34/35(1981/1982)28/29, 42.

Prije samih razgovora i pouka što ih je Zosima uputio monasima, a koje je po sjećanju zapisao njegov učenik Aljoša, i zapisane su u šestoj knjizi, u četvrtoj knjizi također nalazimo njegovu pouku monasima o međusobnoj ljubavi, a posebice o ljubavi prema Božjem narodu.

Zosima naglašava kako se cilj osamljeničkog života kojim žive postiže samo ako se spozna da njihov život nije ništa vredniji od života onih koji žive u svijetu, te da nisu ništa svetiji ako su se zatvorili u manastir. Čak štoviše, oni su odgovorni za sve ljude, za sve grijehе u svijetu. Jer nitko nema pravo oprati ruke i reći za sebe da je nedužan. Ljubav je ono što daje smisao svakome životu, pa tako i monaškom. Bez toga, sve su patnje i trpljenja uzaludni.

»Oci, volite jedan drugoga,« pouči *starac* (koliko se poslije Aljoša sjećao). »Volite narod Božji. Nismo mi zato svetiji od svjetovnjaka što smo ovamo došli i zatvorili se u ove zidove, već je, naprotiv, svaki onaj koji je ovamo došao, spoznao već samim tim što je ovamo došao da je gori od svih svjetovnjaka, od svih i od svakoga na svijetu. (...) Volite narod Božji, ne dajte da vam došljaci krađu stado, jer ako zaspate u lijenosti i ogavnoj oholosti, a ponajviše u sebičnosti, onda će doći sa svih strana i oteći vam stado. Tumačite narodu evanđelje neprestano (...) Vjerujte i visoko držite zastavu. Visoko je dižite...«⁴²

U razgovorima i poukama monasima Zosima progovara o dekadenciji koja je zahvatila svijet i vrijeme u kojemu žive. Pojavljuju se naprednjaci koji ističu slobodu svakog pojedinca, a koja se iskazuje u zadovoljavanju svojih potreba i prohtjeva, jer, kažu, svi na to polažu jednako pravo. Međutim, živeći u moralnoj pustoši, namjesto slobode koju proklamiraju, ljudi sve više padaju u ropstvo osamljenosti, zavisti i ubojstva. Iz takvog ozračja se gotovo s pre-

zirom govori o monasima i njihovu životu, prikazuje ih se kao posve nekorisne i one koji žive od tuđih muka. No za *starca* nema sumnje da su upravo oni zublje koje još svijetle i da se u njima krije preporod za sve.

»Oni zasad čuvaju u svojoj samoći lik Kristov, divan i neiskvaren, u čistoći istine Božje, naslijeden od drevnih otaca, apostola i mučenika, i kad bude potrebno, objavit će ga poljuljanoj istini svijeta...«⁴³

A ne samo da je istina u svijetu poljuljana, nego, čak štoviše, gotovo da se posve izgubio smisao za nju, gotovo da nikome nije ni stalo do istine.

Svatko živi po vlastitu nahodenju, sve u ime slobode. Bogataši žive u *osamljenosti i duhovnom samoubojstvu*, a siromašni u *zavisti i ubojstvu*, jer svi žele zadovoljiti svoje potrebe. Ako ih ne zadovolje, jer ne nalaze prava sredstva, bogati počinjaju samoubojstva da bi očuvali ugled, dok se siromašni odaju pijanstvu. Međutim, više i ne zamjećuju da su posve izgubljeni, nego, dapače, jedni druge uvjeravaju kako žive u pravoj bratskoj zajednici, spremnoj na žrtvovanje za čovječanstvo.

Zosima zaključuje:

»Drugo je nešto put kaluderski. Poslušnosti, postu i molitvi gotovo se smiju, a međutim se samo u njima nalazi put koji vodi pravoj istinskoj slobodi: odbacujem od sebe izlišne i suvišne potrebe, samoljubivu i oholu svoju volju obuzdam i bičujem poslušnošću, i tako postizem, s pomoću Božjom, slobodu duha, a njome i duhovnu radost. (...) Ali pogledajmo tko je revniji u bratoljublju. Osamljenost ne vlada kod nas, već kod njih, samo što je ne vide.«⁴⁴

⁴² F. M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi*, str. 182 i 183.

⁴³ *Isto*, str. 345.

⁴⁴ *Isto*, str. 346. i 347.

U narodu vlada razvrat, pijanstvo i bijeda, te se među njima pojavljuju razni »kaišari i muktaši« koji zavode i upropašćuju narod svojim idejama. Djeca od devet godina po cijeli dan rade u tvornicama i već se odaju razvratu i pijanstvu. Sve se to događa jer se narod povodi za bogatijima koji svoj život uređuju po svom naumu, u kojem nema mjesta za Krista. Za njih tako nema ni grijeha ni zločina i sve im je dopušteno.

Stoga *starac* Zosima poziva monahe neka ustanu i propovijedaju protiv takvih izopačenosti, da čuvaju vjeru i Kristov lik koji će »zasjati kao dragi kamen cijelom svijetu«. U središtu svega mora biti Krist, bez kojega se zaokret ne može izvesti. Oni, pak, koji odbacuju Krista, oslonjeni na vlastiti um, srljaju u sigurnu propast jer su odbacili »ugaoni kamen«.

Kad govori o molitvi, Zosima se najprije obraća Aljoši i upućuje ga da ohrabrenje i snagu za život uvijek nalazi u molitvi. Kroz molitvu mu se otkrivaju uvijek nove spoznaje i molitva ga oblikuje. Posebice mu savjetuje neka svaki dan moli za one koji umiru, a za koje nema nitko moliti.

»Mladiću, ne zaboravljaj molitve. Svaki put u molitvi, ako je iskrena, iskrnsne nov osjećaj, a s njim i nova misao koja ti je bila prije nepoznata i koja će te ohrabriti, i ti ćeš razumjeti da je molitva odgoj. Zapamti još i ovo: svaki dan, kad god možeš, ponavljaj u sebi: 'Gospodine, smiluj se svima koji stupišu danas pred tebe'.«⁴⁵

Zosima se nakon toga obraća monasima, pozivajući ih na ljubav prema čovjeku i svim stvorenjima Božjim. Ta ljubav mora proizići iz sjedinjenja s Kristom, jer je Krist bezgranična ljubav i ona u vjerniku postaje ljubav koja ne pozna granice. Prvenstveno se osjeća u solidarnosti s pojedinim čovjekom a onda i s cijelim čovječanstvom, jer vjernik nije odvojen nego je njegov život ujedinjen sa životom sviju. On

je brat za sve ljude i ljubi ih kao svoju braću. Stoga monasi trebaju voljeti ljude i kad su grešni, oni su čak odgovorni i krivi za njihove grijehе.

»Braćo, ne bojte se ljudskog grijehа, volite čovjeka i u njegovu grijehu, jer to je slika božanske ljubavi i vrhunac ljubavi na zemlji. Volite svaku Božju tvorevinu, i cjelinu, i svako zrnce pijeska. Svaki listić, svaku zraku Božju. Volite životinje, volite biljke, volite svaku stvar. Ako budeš volio svaku stvar, otkrit ćeš i tajnu Božju u stvarima.«⁴⁶

Dakle ljubav nije samo solidarnost s ljudima, nego čak štoviše sa svim stvorenjima, s cijelom prirodom u kojoj osjećamo Božju prisutnost. I nipošto ne bismo smjeli narušiti taj prirodni sklad, uzdižući se iznad stvorenja i mučeći ih. Posebice treba biti pažljiv prema djeci koja su čista i nevinna. Samo onaj tko ljubi Krista može iskreno ljubiti i sve što postoji, sve što je stvoreno. On već sada živi u raju, osjećajući posve sklad Stvoritelja i stvorenoga. Jer raj ne pripada samo budućem životu, nego je već u ovom svijetu, ukoliko smo zahvaćeni bezgraničnom ljubavlju prema Kristu, a onda i za čovjeka i sve stvoreno. Zosima veli kako »ne razumijemo da je život već sada raj« i kad bismo to shvatili »grlili bismo jedni druge i plakali od radosti«. Zato upozorava da u monasima mora prevladati smjerna ljubav a ne sila i nerazumijevanje. Smjernom ljubavlju se lakše može prihvaćati ljude, napose grešnike, a sam biti ispunjen i sretan.

Ispunjenost i sreća će se odraziti na cijeli svijet. A oni se postižu polagano i prethodno im dugotrajan proces svladavanja samoga sebe. Treba se uvijek odlučiti za smjernu ljubav kojom se jedino može pokoriti svijet, jer je smjerna ljubav najjača sila.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

»Braćo, ljubav je učiteljica, ali je potrebno da je umiješ steći, jer ona se teško stječe, teško kupuje dugotrajnim radom i polaganom, jer ne treba voljeti samo trenutno i slučajno, već neprestano. A slučajno može svako voljeti, pa i zločinac.«⁴⁷

Zosima posebno naglašava kako se nikoga ne smije osuđivati i nikome ne možemo biti suci, ističući još jače ljubav koja ne dopušta osudu, naprotiv svima pristupa s prihvaćanjem i praštanjem. Ona, na poseban način, u monasima pobuđuje osjećaj da su grešni kao i svi, te ne mogu druge osuđivati, jer su sudbinski povezani s ljudima i odgovorni za njih, čak štoviše, odgovorni su za njihove grijehе i zločine. Monasi su pozvani da kod zločinaca pobude svijest o krivici, jer kad je čovjek svjestan svoje krivice, on kaznu prihvaća kao nešto pravedno što pomaže da se krivica iskupi. Ako se to ne dogodi, oni trebaju na sebe preuzeti krivicu kao odgovornost zbog zla i time pomoći onima koji su manje osjetljivi da se pokaju.⁴⁸

Posljednja pouka *starca Zosime* logičan je zaključak svih izrečenih pouka. U njoj se, možda, i najbolje očituje piščeva vjera u Boga, a time i u besmrtnost duše, jer za Dostojevskog je to neodvojivo. Samo se ljubavlju postiže tajna Boga i besmrtnosti; gdje nema ljubavi, ondje je potpuni mrak i bezvjerje, a to je pakao.

4. ZAKLJUČAK

Dostojevski je bio oduševljen ruskim *starcima*, s kojima je dosta razgovarao, posebice pred kraj života, kad je i sam mnogima koji su mu dolazili i pisali postao duhovni vođa. Naj snažnije ga se dojmio *starac* Amvrozije iz optinskog manastira, kojemu dolazi nakon djetetove smrti, te mu ovaj postaje prototip za lik *starca Zosime* u njegovom posljednjem romanu *Bra-*

ća Karamazovi. Pisac s velikim poštovanjem govori o ruskim *starcima*, naglašavajući njihovu nenadomjestivu ulogu u ruskom društvu. Oni su, na neki način, savjest naroda u kojemu vlada moralna pustoš i poljuljanost životnih vrednota. Dostojevski je posve siguran u to da su *starc*i čuvari Kristova lika i istine koju će objaviti narodu kad bude potrebno. U *starcima* se, po njemu, krije tajna preporoda cijele Rusije.

O *starcima* započinje govor kad Aljoša ulazi u manastir i dolazi pod vodstvo *starca Zosime*. *Starac* ga duhovno usmjerava, ponajprije primjerom vlastita života, a potom i kroz razne susrete i razgovore s monasima i s narodom. Iz onoga što je o *starcima* napisao, lako se može iščitati da je Dostojevski vrlo dobro poznao bitne odrednice ove ustanove i njihov način života. Osim što je odlazio u manastire kako bi proučavao likove za svoj roman, on je dosta i čitao otačke spise. Stoga ne čudi da je jednostavno i s malo riječi izrekao bit *staraštva*, istaknuvši kako je *starac* onaj čijem se vodstvu novopridošli monasi, odričući se posve svoje volje, predaju u potpunoj poslušnosti. Samo tako će pobijediti sebe, ovladati sobom i postići potpunu slobodu.

Izvori

DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, *Braća Karamazovi* (I. i II. dio), Znanje/Zora, Zagreb 1975.

DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, *Dnevnik pisca 1876*. (Dostojevski kao mislilac), Partizanska knjiga, Beograd 1981.

DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, *Dnevnik pisca 1877*. (Dostojevski kao mislilac), Partizanska knjiga, Beograd 1982.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Usp. N. LOSKIJ, *Ruska religijska filozofija i F. M. Dostojevski*, str. 213.

- JARAK, Vjeko-Božo, *Dostojevski u ozračju Kristova čovjekoljublja*, Teovizija, Zagreb 1999.
- LOSKIJ, Nikolaj, *Ruska religijska filozofija i F. M. Dostojevski* (Dostojevski i njegovo hrišćansko shvatanje sveta), Dostojevski kao mislilac 10, Partizanska knjiga, Beograd 1982.

Literatura

- BAHTIN, Mihail, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd 1967.
- BARBALIĆ, Aleksandar, *Dostojevski i ateizam*, u: »Obnovljeni život« 27(1972)2.
- DAČIĆ, Dušan M., *Dostojevski i savremenici*, u: »Pravoslavna misao« 21(1978)25.
- DAVY, Marie-Madeleine, *Enciklopedija mistika*, I. sv., Naprijed, Zagreb 1990.
- DOSTOJEVSKI, Ana, *Uspomene II*, Prosveta, Beograd 1977.
- FEHER, Ferenc, *Pesnik antinomija* (Dostojevski i kriza individuuma), Nolit, Beograd 1981.
- IVOŠEVIĆ, Vaso J., *Zapisi o duhovnom liku Dostojevskog*, u: »Pravoslavna misao« 24/25 (1981/1982), sv. 28 i 29.
- JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve*, I. sv., KS, Zagreb 1972.
- MERTON, Thomas, *Mudrost pustinje* (izreke pustinskih otaca četvrtog stoljeća), U pravi trenutak, Đakovo 1996.
- MUŽIĆ, Ivan, *Carstvo Antikrista u viziji Dostojevskoga*, u: »Crkva u svijetu« 11(1976)1.
- POPOVIĆ, Justin, *Dostojevski kao prorok i apostol pravoslavnog realizma*, u: »Bogoslovlje« 15(1940).
- SARTORY, Gertrude i Thomas, *Majstori puta u velikim svjetskim religijama*, U pravi trenutak, Đakovo 1994.
- SERĐĐUKOVA, Aleksandra M., *Koncepcija ličnosti u delima F. Dostojevskog*, Venac, Novi Sad, knj. XIX., sv. 1/ 2, 1933.
- STEINBERG, Aron, *Sistem slobode F. M. Dostojevskog*, Logos, Beograd, 1996.
- SUVREMENA KATOLIČKA ENCIKLOPEDIJA, *Duhovno vodstvo*, Laus, Split 1998.
- ŠAGI-BUNIĆ, Tomislav Janko, *Povijest kršćanske literature*, I. sv., Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976.
- TENŠEK, Tomislav-Zdenko, *Duhovno očinstvo kod crkvenih otaca*, u: »Posvećeni život« 2[10] /2001.
- TENŠEK, Tomislav-Zdenko, *Povijesne i teološke odrednice kršćanskog asketizma*, u: »Ljudima prijatelj« 3/2001.
- ZWEIG, Stefan, *Dostojevski*, Svetlost, Beograd 1931.